

DOI 10.36074/21.08.2020.v2.13

«ГОЛОВА І ШИЯ»: ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ БАЧЕННЯ МОДЕЛІ СІМ'Ї КАНДИДАТАМИ У ЗАМІСНІ БАТЬКИ

ORCID ID: 0000-0002-0112-3112

Ярошенко Алла Анатоліївна

аспірантка

Академія праці, соціальних відносин і туризму

УКРАЇНА

Вступ. Деінституалізація системи підтримки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні передбачає поступовий перехід до професіоналізації замісного батьківства, яке набуває парасоціального характеру. Замісні батьки, до яких відносять опікунів і піклувальників, прийомних батьків, патронатних вихователів, батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу, самі стають постачальниками соціальних послуг. Відтак особливого значення набувають гендерні компетенції професійних батьків, володіння якими дозволяє їм упроваджувати етичні стандарти соціальної роботи, що включають серед іншого розширення прав та можливостей жінок і чоловіків, а також гендерно чутливі стратегії у вихованні дітей.

В Україні кандидати у замісні батьки для оволодіння необхідними компетенціями повинні пройти спеціальне навчання. Аналіз української версії програми підготовки замісних батьків «Прайд» засвідчив, що зміст програми містить відбитки стереотипного підходу, які здатні зміцнити гендерно шкідливі норми: у тексті можна натрапити на гендерні стереотипи і відтворення традиційної дискурсивної конфігурації з розподілом й ієрархізацією статевих ролей [4]. З огляду на це, а також для підготовки адекватних рекомендацій щодо внесення змін до програми підготовки замісних батьків вважаємо за необхідне дослідити уявлення кандидатів у замісні батьки щодо гендерних питань.

Методологія. Мета запропонованої розвідки полягає у тому, щоб виявити гендерні стереотипи у баченні моделі сім'ї кандидатів у замісні батьки.

Для цього було проведено спостереження за роботою 83 кандидатів/-ок у замісні батьки (50 жінок і 33 чоловіка) віком від 24 до 68 років, які проходили навчання за українською версією програми підготовки замісних батьків «Прайд» на базі Київського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (КМЦСССДМ). Майже половина (52%) учасників/-ць дослідження належать до вікової категорії від 35 до 44 років. Приблизно однакова кількість чоловіків і жінок отримали вищу освіту (75%) й офіційно працевлаштовані (73%). Більшість респондентів обох статей перебувають у шлюбі (66% жінок і 88% чоловіків), причому третина з них мають дітей. Додатково за допомогою якісного контент-аналізу було проаналізовано матеріали виконаних письмових домашніх завдань, у яких кандидати в замісні батьки описували власні сімейні статuti й ролі батька та матері у вихованні дітей.

Авторка спирається на визначення гендерних стереотипів, сформульовані Т. Говорун, О. Кікінежді, згідно з якими гендерні стереотипи являють собою «спрощені, стандартизовані, стійкі, емоційно насичені, ціннісно означені, полярні за знаком оцінки, жорстко фіксовані образи чоловіка і жінки, які спонукають до певного ставлення» [2; с. 37]. Гендерні стереотипи проаналізовано за такими системоутворювальними групами: маскуліності-

фемінності; розподілу сфер діяльності, праці та напрямів соціалізації статей; соціальних ролей у родинно-приватній і публічній сферах [1]. Рамкою для виявлення амбівалентного (ворожого й доброзичливого) сексизму у висловлюваннях респондентів/-ок слугували теоретичні положення амбівалентного сексизму по відношенню до жінок і чоловіків, розпрацьовані П. Гліком і С. Фіск [5].

Результати. Під час дослідження виявлено, що міркування про сімейні статuti кандидатів у замісні батьки містять висловлювання, які засвідчують особистісно орієнтований (егалітарний) підхід до побудови стосунків у родинно-приватній сфері: *«рівність усіх членів родини»*, *«взаємодопомога»*, *«взаємопідтримка»*, *«взаємоповага»*, *«справедливий розподіл домашніх обов'язків»*. На важливість для респондентів/-ок засад партнерської сім'ї та взаємозамінності ролей вказують їхні описи бажаної моделі стосунків: *«Важлива узгодженість між батьками, адже функції батька й матері нічим не відрізняються»*; *«Мати може замінити батька – наприклад, батько йде у декретну відпустку, а мама продовжує працювати»*; *«Сім'я – це зона поваги і відповідальності»*; *«У родині повинні бути створені умови для розвитку кожного члена сім'ї як повноцінних особистостей»*.

Аналіз матеріалів виконаних домашніх завдань дозволяє стверджувати, що респонденти/-ки схильні підтримувати домінуючу (традиційну) модель сім'ї та поділяють здебільшого гендерні стереотипні уявлення, як-от: дихотомічний розподіл гендерних ролей на інструментальні та експресивні; статево типізовані очікування батьків щодо виховання дітей; переконання, нібито той / та із батьків, який / яка є однієї статі з дитиною, має відігравати провідну роль у її вихованні й соціалізації, тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Приклади гендерних стереотипів кандидатів у замісні батьки

№	Висловлювання	Гендерні стереотипи
1	Мати: добра, благородна, ніжна, тепла, турботлива, ласкава, любляча, уважна, надійна, веде здоровий спосіб життя, не може жити без спілкування. Батько: впевнений, стабільний, сильний, самостійний, цілеспрямований, відповідальний, рішучий, дисциплінований, логічний, послідовний, принциповий, авторитетний, справедливий, вимогливий.	Стереотипи маскуліності-фемінності Статево типізований розподіл характеристик.
2	Донька: <i>«Донька виховується як маленька принцеса, яку люблять і балують – для неї дуже важливі ніжність і увага батька»</i> ; <i>«Важливо намагатися закласти в доньку чуйність, доброту, ніжність, цілеспрямованість»</i> ; <i>«Хочеться одягнути як королівну-принцесу»</i> , <i>«Дівчинку можу зробити хазяйкою»</i> . Син: <i>«Батько більш вимогливий до сина, ніж до доньки»</i> ; <i>«Важливо виховувати галантність, тактовність, відчуття міри»</i> ; <i>«Хлопчика батько вчить поводитися з цвяхами, ремонтувати і лагодити все. Хлопчика навчають правильно (красиво) ставитися до дівчаток»</i> ; <i>«Він може, звісно, бути художником, але при тому обов'язково спортсменом»</i> .	Диференціація соціалізації статей і стратегій виховання Обмежувальний підхід, приписові стереотипи у підході до виховання дитини залежно від її статі.
3	Батько: <i>«Батько – це голова сім'ї, господар, авторитет»</i> ; <i>«Фундамент сім'ї»</i> ; <i>«Головний годувальник»</i> ; <i>«Приймає рішення»</i> ; <i>«Виставляє кордони і обмеження»</i> ; <i>«Провідник норм поведінки»</i> ; <i>«Чоловіку краще звільнити маму від роботи, щоб вона могла</i>	Диференціація соціальних ролей у родинно-приватній і

Продовження табл. 1

№	Висловлювання	Гендерні стереотипи
3	<p>присвятити більшу кількість часу вихованню дитини»; «Захист з боку батька – це почуття, що поруч є та людина, яка захистить від агресивності навколишнього світу»; «Вчить дитину дисципліни й порядку»; «Забезпечує фізичний розвиток»; «Це ремонт, техніка».</p> <p>Мати: «Помічниця папи»; «Перший вихователь, дає дитині опіку, тілесну близькість, емоційність»; «Забезпечує затишок у домі», «Відповідає за їжу, естетику»; «Провідник у світі людських стосунків»; «Мати – це все. Вона відповідає за формування особистості, поглядів на життя, вчить домашніх навичок»; «Її обов'язки – піклуватися про духовну, емоційну сферу дитини, прищеплювати любов до прекрасного, вчити готувати і стежити за собою»; «Захищає право дитини бути дитиною»; «Перейду на дистанційну роботу, тому що не зможу працювати».</p>	<p>публічній сферах</p> <p>Протиставлення та ієрархічне представлення гендерних ролей: характер праці жінки є виконавчим та обслуговуючим; материнство й сім'я – головні «жіночі» сфери.</p>

Переконання, начебто чоловік є центральною фігурою в сім'ї, її «головою», а також відповідальним за матеріальний добробут родини, виявилось одним із найпоширеніших гендерних стереотипів, які поділяють кандидати в замісні батьки. Причому роль чоловіка як постачальника матеріальних благ респонденти/-ки описують, використовуючи мовні одиниці відповідного лексико-семантичного поля: «[голове] завдання», «обов'язок», «відповідальність [за матеріальне становище дітей]», які маркують **приписові (рекомендовано-вказівні)** гендерні стереотипи.

Аналіз дав змогу зафіксувати і вплив культурних і релігійних переконань, а також етичних цінностей на те, у який спосіб респонденти/-ки вибудовують ієрархію ролей у родині. Нерідко від респондентів/-ок, які зараховують себе до вірян (близько 70% опитаних назвали себе християнами, з них третина вказала конкретні церкви), можна було почути про те, що чоловік символізує голову, а дружина й діти – різні частини тіла, про які «голова» повинна піклуватися. Як приклад позиції наведемо слова респондентки, залученої до релігійної практики, чиї висловлювання одночасно містять як патріархальні, так і егалітарні твердження:

«Якщо Творець задумає, щоб життя давали батько і мати разом дитині, то маю думку, що ролі батька і матері рівнозначно важливі. Одна суперуспішна мама не замінить тата, і навпаки. Мама і тато доповнюють одне одного, вони є командою зі спільними цілями і цінностями. За потреби підстраховують одне одного, тобто обов'язки у сім'ї чітко не розділені на чоловічі і жіночі. Мама проводить більше часу з дитиною, бо тато працює. Тому її роль – задовольнити базові потреби, а [роль] тата – забезпечити матеріально всю родину» (жінка 33 роки, домогосподарка, заміжня).

Інша когорта учасниць, заперечуючи існування несправедливого розподілу влади у своїй родині, обґрунтовувала свою позицію за допомогою широко вживаного прислів'я «Чоловік – голова, а жінка – шия. Куди шия повернеться, туди голова й дивиться». Поширеність стереотипу про «голову» і «шию» засвідчує й інше українське дослідження [3], що вказує на індукованість дискримінаційних значень, які стали частиною культурного контексту і використовуються як аргумент.

Як зазначено вище, попри те що більшість респондентів вказують на рівноправність чоловіка і жінки як про наріжний принцип побудови відносин у

їхніх сім'ях, проаналізовані тексти домашніх завдань містять судження, які маркують **амбівалентний сексизм**. Так, у наведеному нижче фрагменті сімейного статуту, написаного спільно чоловіком і дружиною, перша частина роздумів свідчить про важливість партнерських відносин, а друга репрезентує доброзичливий сексизм:

«Рівність. Це на роботі можна бути начальником або підлеглим, а з чоловіком обов'язки повинні бути рівні.

Бути фінансово стабільними. Завдання чоловіка – забезпечити фінансове благополуччя сім'ї. Грошей повинно вистачати на всі потреби. Завдання дружини – всіляка підтримка чоловіка на шляху реалізації» (жінка 37 років, чоловік 39 років, працевлаштовані, у шлюбі 10 років).

Соціальні гендерні упередження проявилися в тому, як кандидати у замісні батьки підтримують **доброзичливий сексизм**, за якого жінки, які відповідають традиційним гендерним очікуванням і ролям, оцінюються більш позитивно, ніж ті, хто їх порушує або, з точки зору респондентів, не вповні вкладається у соціально схвалюваний конструкт «гарної жінки» або «гарного чоловіка» (табл. 2).

Таблиця 2

Приклади тверджень кандидатів у замісні батьки, які відображають позицію амбівалентного сексизму

Вид сексизму	Твердження
Ворожий сексизм щодо жінок	
Ворожий сексизм щодо жінок	<i>«Буває, що мама “переносить” свої комплекси і негативне ставлення до чоловіків на дитину, що формує неправильні погляди у дівчинки на протилежну стать, впливає на її сексуальність».</i>
Доброзичливий сексизм щодо жінок	
Протекційний патерналізм	<i>«Чоловік створює умови, у яких дружина зможе виконувати свою материнську роль якнайкраще».</i>
Комплементарна гендерна диференціація	<i>«Мати є взірцем для наслідування»; «Мати – це ідеал».</i>
Ворожий сексизм щодо чоловіків	
Компенсаторна гендерна диференціація	<i>«Жінка в сім'ї – головна “шия”!»; «Дівчинка – помічниця у хазяйстві, домогосподарка, з нею по душах можна поговорити. А хлопчик женився, і все – тільки за грошима прийде».</i>
Доброзичливий сексизм щодо чоловіків	
Матерналізм	<i>«Мама не може не працювати, проте її робота – то хобі. Вдома вона піклується про чоловіка і дітей».</i>
Комплементарна гендерна диференціація	<i>«Батько — гарант фізичної недоторканості».</i>

Окремі уривки проаналізованих текстів домашніх завдань оприявнюють гендерну поляризацію і біологічний детермінізм. Ідеться, зокрема, про представлення респондентами материнства й обслуговуючий характер ролі жінки крізь лінзи статевої відмінності – як природний стан:

«Жінок доля наділила материнським інстинктом, який може проявлятися ще у дитинстві. Дівчатка – майбутні жінки, грають у ляльки, старші сестри піклуються про своїх молодших братів та сестер. Також це почуття виражається у догляді за домашніми улюбленцями. Адже дівчата набагато частіше просять батьків купити котика чи песика або хоча б хом'ячка. Виростаючи і виходячи заміж, жінки піклуються про своїх чоловіків, забезпечуючи їм комфорт, затишок і тепло у домі. Коли сімейна пара з тієї чи іншої причини приймає рішення взяти у свою сім'ю чужу їм дитину,

значить, у них є та невтрачена любов, яку хочеться віддати. У жінок це нереалізоване материнство, у чоловіків (я так вважаю) – бажання продовження роду» (жінка, 36 років, працевлаштована, заміжня).

Наведений уривок свідчить про те, що у свідомості респондентів доброзичливий і ворожий сексизм тісно переплетені й раціоналізовані. З одного боку, це підтримує поблажливо-опікувальне ставлення до жінок і дівчат, посилює гендерну нерівність, а з іншого – виставляє токсичні маскулініні вимоги до чоловіків, що загрожує домінантним патерналізмом із їхнього боку і підвищує ризики домашнього насильства у замісних сім'ях.

Висновки. Результати здійсненого дослідження переконують, що судження кандидатів у замісні батьки відображають позицію доброзичливого сексизму по відношенню до жінок і чоловіків, містять гендерні стереотипи і оприявнюють прихильність до традиційного дихотомічного розподілу й ієрархізації статевих ролей у родинно-приватній сфері. З огляду на це розробка навчальних заходів із розвитку гендерних компетенцій є пріоритетним завданням у межах програм підготовки замісних батьків.

Список використаних джерел:

- [1] Говорун, Т. (ред.). (2011). *Як навчати школярів долати гендерні стереотипи: конспекти занять: навчально-методичний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів*. Київ [б. в].
- [2] Говорун, Т.В., Кікінежді, О.М. (2004). *Гендерна психологія*. Київ: Академія.
- [3] *Український соціологічний стандарт* (2019). Вилучено з <https://ukrsocstandart.com/ru/ukrainki-hotyat-prinimat-reshenia-v-pare>.
- [4] Ярошенко, А.А. (2020). Від стереотипів до різноманіття: гендерний аналіз програми підготовки замісних батьків. *Path of Science*, (6:6), 7001-7016.
- [5] Glick, P., Fiske, S. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating Hostile and Benevolent Sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, (70:3), 491-512.

DOI 10.36074/21.08.2020.v2.14

ДІЯЛЬНІСТЬ МЕТОДИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ЛАНКИ ТА ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ В НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОМУ ЦЕНТРІ

Заяць Тетяна Миколаївна

вчитель жестової мови

Сосницький НРЦ Чернігівської області

УКРАЇНА

*Ми навчаємо не для школи, а для життя.
Педагогічне кредо*

Важлива роль у діяльності навчально-реабілітаційного центру (НРЦ), як закладу спеціальної освіти України, належить методичним об'єднанням вчителів за одним або кількома спорідненими навчальними предметами [1, 2]. Не виключення в цьому плані є наш заклад – Сосницький НРЦ, в якому методоб'єднання вчителів початкової ланки та гуманітарного циклу (Методоб'єднання) є структурним підрозділом методичної служби закладу і систематично проводить навчально-виховну, методичну, дослідно-експериментальну, корекційно-розвиткову, позакласну роботу з гуманітарних